

Azərbaycan Dillər Universiteti
(Bakı şəh., R.Behbudov küç., 60)

İNGİLİS DİLİNDƏ -IST VƏ -İTE SÖZDÜZƏLDİCİ ŞƏKİLÇİLƏRİLƏ DÜZƏLƏN İSİMLƏRİN LEKSİK-SEMANTİK XÜSUSİYYƏTLƏRİ

Açar sözlər: sözdüzəltmə, leksik-semantik xüsusiyyətlər, affiks sistemi, morfemlər, polisemiya, törəmə sözlər

Ключевые слова: словообразование, лексико-семантические особенности, аффиксальная система, морфема, полисемия, производные слова

Key words: word-building, lexico-semantic features, affixal system, morphemes, polysemy, derived words

1. -ist sözdüzəldici şəkilçisilə düzələn isimlər

İngilis dilinə sözdüzəldici element mənası ilə daxil olan *-ist* şəkilçisi (*F. -iste, L. -ista, Y. -istes*) sonradan daha da inkişaf etdiyinə görə hal-hazırda qismən roman dillərindən alınmış sözlərdə və qismən də yeni düzəldilmiş sözlərdə rast gəlinir.

Roman dillərində *-ist* şəkilçili isimlər adlıq halında olan söz köklərindən düzəlmişdir və bu xüsusiyyəti o, ingilis dilində də saxlamışdır. Hal-hazırda bu şəkilçi isim və sifət köklərinə birləşsə də, sonuncularla birləşməsinə nadir hallarda rast gəlinir.

Yeni sözlər düzəldərək *-ist* fəal iştirak edən şəxs mənasını ifadə edir. Lakin törəmə köklərin mənasından asılı olaraq *-ist* şəkilçisi əsas mənanın müxtəlif çalarlarını ifadə edir. Bu şəkilçi aşağıda verilmiş semantik kök sinifləri ilə birləşir:

1) Əmək aləti mənasını daşıyan isimlər (maşın, musiqi aləti və s., adları). Bu halda *-ist* şəkilçisi fəaliyyəti söz kökü ilə ifadə olunan predmetlə bağlı olan şəxsi bildirir. Məsələn: motor- mühərrik (məs: motorist- mühərrik ustası); machine - maşın (məs: machinist - maşinist); automobile - avtomobil (məs: avtomobilist); harp - arfa (məs: harpist - arfa çalan); guitar - gitara (məs: guitarist - gitarist); accordion - akkordeon (məs: accordionist - akkordeonist); violin - skripka (məs: violinist - skripka çalan).

2) İnsanların əmək fəaliyyətinin müxtəlif sahələrinin adlarını bildiren isimlər (elm, mədəniyyət, ədəbiyyat, incəsənət və s.). Bu cür köklərlə birləşərək *-ist* törəmə kökünün göstərdiyi fəaliyyət sahəsində məşğul olan şəxs mənasını bildirir. Məsələn: technology- texnologiya (məs: technologist - texnoloq); geology - geologiya (məs: geologist - geoloq); biology - biologiya (məs: biologist - bioloq); education - tərbiyə, təhsil (məs: educationist - pedaqoq - nəzəriyyəçi).

3. Tarixdə məşhur olan şəxslərin adları, müxtəlif elm, nəzəriyyə, elmi sahə, müəyyən baxışlar və s., müəllifləri bildirən isimlər. Bunlarla birləşərək *-ist* hər hansı təlim, nəzəriyyə, ideya cərəyanları, elmi təmayüllər, baxışlar və s., davamçılarını bildirir. Məsələn: Lenin - Lenin (məs: Leninist - Leninin davamçısı); Marx - Marks (məs: Marxist - marksist); Darwin - Darvin (məs: Darwinist - darvinist); Pushkin - Puşkin (məs: Pushkinist - puşkinist).

4) Siyasi və elmi cərəyanları bildirən isimlər. Bu semantik sinif kökləri ilə birləşərək *-ist* bu cərəyanlar, təmayüllərin tərəfdarı, davamçısını bildirir. Məsələn: communism - kommunizm (məs: communist - kommunist); socialism - sosializm (məs: socialist - sosialist); materialism - materializm (məs: materialist - materialist); defeatism - məğlubiyyətçilik (məs: defeatist - məğlub); revisionism - revizionizm (məs: revisionist - revizionist); pacifism - pasifizm (məs: pacifist - pasifist).

Bu semantik sinfin isimlərinin səciyyəvi xüsusiyyəti onların bir qayda olaraq *-ist* şəkilçisi ilə düzəldilməsidir.

Yuxarıda qeyd edildiyi kimi, *-ist* şəkilçisi sifətlərlə də birləşə bilir. Bu cür düzəltmə formaların törədici kökləri *-al* ilə bitən sifətlərdir. Bunlar adətən, söz kökünün göstərdiyi elmi

və ya siyasi cərəyana mənsubiyyəti bildirir. Məsələn: natural- təbii, təbiətə aid (məs: naturalist-naturalist); controversial – mübahisəli, müzakirə predmeti olan (məs: controversialist – mübahisə edən, polemist); transcendental - transendental (məs: transcendentalist – transendental fəlsəfə tərəfdarı); conversation – söhbət (məs: conversationalist – söhbət ustası, maraqlı həmsöhbət); individual – şəxsi, fərdi (məs: individualist – individualist) və s.

- **ist** şəkilçisi müasir ingilis dilinin canlı və məhsuldar şəkilçisidir. Bunu manicurist – manikürçü, behaviorist – biheviyrist, columnist – müxbir; felyetonist və s., kimi yeni düzəldilmiş sözlər sübut edir.

2. - **ite** sözdüzəldici şəkilçisi ilə düzələn isimlər

Həm roman dilləri və həm də ingilis dilində - **ite** sözdüzəldici şəkilçisi (yunan mənşəli) iki əsas mənə kəsb edir:

- a) müəyyən yerin sakini (ölkə, ada, şəhər və s.);
- b) hər hansı təlim, elmi və ya siyasi cərəyan, nəzəriyyə və s., davamçısı.

Birinci mənada - **ite** xüsusi isimlərin köklərinə birləşərək nəticədə törədici kökün göstərdiyi yerdə yaşayan (ölkə, şəhər, ada və s.) sakini bildirən isimləri düzəldir. Məsələn: Muscovite – moksvalı, rus (Muscovy – Moskva dövləti ismindən); İsrailite – israili (İsrael – İsrail sözündən); Sydneyite – Sidneynin sakini (Sydney – Sidney ismindən); Main Streetite – Meyn/ Əsas küçənin sakini).

Öz inkişaf prosesi nəticəsində - **ite** şəkilçisi bu mənada xüsusi isim olmayan yer adlarına da birləşməyə başladı. Bu cür hallarda - **ite** söz kökünün göstərdiyi yerdə yaşayan və ya həmin yerə tez-tez baş çəkən şəxsi bildirir. Məsələn: suburbanite – şəhəratrafi qəsəbə sakini; cityite – şəhərli.

İkinci mənada - **ite** şəkilçisi yazıçılar, müəlliflər və ya müxtəlif nəzəriyyə, təlim, siyasi və ya elmi cərəyanların banilərini ad köklərinə birləşir və nəticədə törədici kökün bildirdiyi şəxslərin həmfikirləri, tərəfdarları və davamçıları adlandıran isimlər düzəldilir.

Məsələn: Leninite – Leninçi; Marxite – Marksist; İbsenite – İbsen tərəfdarı; Kiplingite – Kiplinq davamçısı; Nietzscheite – Nitzşenin davamçısı; Hitlerite – Hitlerçi, Hitler tərəfdarı və s.

Şəxs mənalı yunan mənşəli - **ite** şəkilçisi və latın mənşəli -**ist** şəkilçisi sinonimik olsalar da, onların istifadəsində nəzərəçarpan fərq mövcuddur. Birincisi, -**ist** şəkilçisi:

- a) əmək aləti;
- b) insanların müxtəlif iş sahələrinin adları (elm, ədəbiyyət, incəsənət və s.);
- v) siyasi və elmi terminlər;
- g) tarixdə məşhur şəxslərin şəxsi adları, müxtəlif təlim, nəzəriyyə, elmi təmayüllər və s., müəlliflərin adlarını bildirən isim kökləri ilə birləşir.

- **ite** şəkilçisi isə yer adları (şəhər, ada, ölkə və s.), habelə yazıçı, müəlliflər, müxtəlif nəzəriyyə, təlim, siyasi və elmi cərəyanların banilərini adlarını bildirən isim köklərinə birləşir. İkincisi, -**ist** şəkilçisi yalnız birinin (müəyyən təlim, nəzəriyyə, elmi cərəyan və s., davamçısını bildirən şəxs), -**ite** şəkilçisinin ikinci mənasına uyğun gəldiyi üç mənəni kəsb edir. Yalnız bu halda belə fərq hiss olunur: təlim davamçısı və s., mənası kəsb edən -**ite** şəkilçisi müxtəlif siyasi və elmi cərəyanların (məs: communism və s.) adlarına birləşmiş. Müxtəlif elmi və siyasi təmayüllər və s., müəlliflərinin adlarına gəldikdə isə, -**ite** şəkilçisi onların köklərinə birləşsə də, bir qayda olaraq, -**ist** şəkilçisindən düzəldilən sözlərə üstünlük verilir.

Müasir ingilis dilində, heç şübhəsiz olaraq, yuxarıda nəzərdən keçirilmiş şəkilçininin omonimi olan daha bir -**ite** şəkilçisi mövcuddur. Əlverişlilik üçün biz onu bundan sonra - **ite**₂ adlandıracağıq.

Bu şəkilçi müxtəlif mineral, faydalı qazıntı, müxtəlif turşuluğa malik duz adları, partlayıcı maddələr, üzvi birləşmələr, kimyəvi məhsullar və s., bildirən isimlərin düzəldilməsi üçün elmi dildə istifadə olunur.

Məsələn: barite – barit, ağır şpat, anthracite – antrasit, ammonite – ammonit, dendrite – dendrit, lignite – liqnit, boz kömür, sternite – sternit (öskürdücü zəhərləyici maddə), dynamite – dinamit, cordite – kordit (tüstüsüz nitroqliserin barıtı), ebonite – ebonit, bərk kauçuk, buynuz qətranı, vulcanite – vulkanlaşdırılmış qətran.

Əksər hallarda **-ite** şəkilçisi mineralların adlarında rast gəlinir. Bu şəkilçi iki semantik söz siniflərinin köklərinə birləşir:

1) Verilmiş mineral, kimyəvi və ya partlayıcı maddə və s., yaxud onların ilk dəfə tapıldığı və ya aşkar edildiyi yeri bildirən xüsusi isimlərin kökləri. Məsələn: hauerite (avstriyalı geoloq F.Von Hauerin adına) – qauerit (kükürd marqanı); martensite (alman naturalisti prof. A.Martensin adına) – martensit; monzonite (ilk dəfə təsvir edilən yer olan Tyrolda Monzoni); okenite (alman naturalisti olan Lorenz Oken adına) – okenit; prehnite (1774-cü ildə the Cape of Good Hope-dan gətirmiş holland polkovniki van Prehn adına) – prenit; lyddite (İngiltərə, Lydd-də proving grounds-a uyğun adlandırılmışdır) – liddit; lewisite (G.N.Lewis adına) – luisit; dolomite (fransız geoloqu Dolomier adına) – dolomit; eprite (N.W.Belçikada şəhər olan Ypres adına) – iprit, xardal qazı və s.

2) **-ite** şəkilçisinin köməkliyi ilə adın verildiyi mineral, kimyəvi və ya partlayıcı maddənin hər hansı səciyyəvi əlaməti və ya xassəsini bildirən isim kökləri. Məsələn: roburite – roburit (partlayıcı maddə) (L. Robur = güc); sepiolite – sepiolit (min.) (L. Sepia- sepiya (boya); specularite – spekulyarit, dəmir parlaqlıq, kristal hematit (specular şüşəli, speculum reflektor); staurolite – stavrolit (Qr. Stauros – çarpaz); stellite – stellit (yüksək bərkliyə malik və tərkibində kobalt, xrom, volfram və molibdenin müxtəlif nisbətləri olan xəlitə) (L. stella = ulduz); stilbite – stilbit, qelandit (Qr. stilbeto – parlaqlıq); stylolite – stilolit (Qr. stylo – sütun); titanite – titanit (F. titanite – onun tərkibində titan turşusu olduğuna görə bu cür adlandırılır).

Duzların əmələ gəlməsi üçün **-ite₂** şəkilçisi bir qayda olaraq, **-ous** ilə bitən turşuların adlarını bildirən isim köklərinə birləşir. Məsələn: nitrite – azot turşusunun duzu (nitrous acid adından azot turşusu); sulphite – kükürd turşusunun duzu (sulphurous acid adından kükürd turşusu); chlorite – xlor turşusunun adı (chlorous acid adından xlor turşusu) selenite – selenit, selenit turşusunun duzu (selenious acid adından selenit turşusu); sulphoantimonite – hipotetik sulfosurmanit turşusunun duzu (sulphoantimonious acid adından sulfosurmanit turşusu); sulphoarsenite – sulfomərgümüş turşusunun duzu (sulphoarsenious acid adından sulfomərgümüş turşusu).

Beləliklə, müasir ingilis dilində iki omonim şəkilçi var: **-ite₁** və **-ite₂**. Bunların hər ikisi və hər biri öz istifadə sahəsinə malikdir.

Ədəbiyyat

1. П.М. Карашук. Аффиксальное словообразование в английском языке. Изд. Высшая школа, Москва, 1965.
2. П.М. Карашук. Словообразование английского языка. Изд. Высшая школа, Москва, 1977.
3. С.Ф. Леонтьева. Отрицательные аффиксы в современном английском языке. Изд. Высшая школа, Москва, 1974.
4. Р.Г. Зятковская. Суффиксальная система современного английского языка. Изд. Высшая школа, Москва, 1971.
5. А.Нəjiyeva, Е.Нəjəfli. Contrastive Lexicology. Science and Education, Baku, 2013
6. А. Нəjiyeva. English Lexicology. Elm və Təhsil, 2011.
7. I.V. Arnold. The English Word. Изд. Высшая школа, Москва, 1986.

İnternet saytları

8. <http://www.english.stackexchange.com>
9. <http://www.dictionary.cambridge.org/suffixes/>
10. <http://www.busyenglish.org/-word-formation-basic-theory/>

11. <http://www.nounformingsuffixes-ESL-worksheets/>
12. <http://www.cyberleninka.org/article/n/word-formation-types-of-the-old-Germanic-abstract-nouns/>
13. <http://www.morphological-structure-of-the-noun/>
14. <http://www.what-is-word-formation/FCE-CAE/>
15. <http://www.FCE-CAE/the-best-word-formation-guide/useofenglish/d.mendez>

В.Эминова

**Лексико-семантические особенности существительных,
образованных словообразовательными суффиксами -ist и -ite в английском языке**
Резюме

Суффикс **-ist**, вошедший в английский язык как словообразовательный элемент, образует существительные со значением орудия труда в заимствованных словах романского происхождения (например, *motorist*, *machinist* и т.д.). Этот суффикс присоединяясь к существительным, обозначающими названия различных областей человеческой деятельности, образует названия терминов, обозначающих человека, занятого в той или иной сфере деятельности (например, *technologist*, *geologist* и т.д.). Кроме того, этот суффикс используется при образовании существительных обозначающих различные теории, научные направления, определенные взгляды авторов (например, *Marxist*, *Darwinist* и т.д.), политические течения и научные направления, связанные с именами известных в истории людей (например, *socialist*, *materialist*, *pacifist* и др.). Словообразовательный суффикс **-ist** также образует существительные от прилагательных, оканчивающихся на **-al** (например, *naturalist*, *individualist* и т.д.).

В английском языке словообразовательный суффикс **-ite** присоединяясь к корням существительных образует существительные обозначающие жителей их место происхождения, на которое указывает словообразующий корень (например, *Muscovite*, *Israelite*), а также писателей, авторов или последователей основоположников различных теорий, учений, политических течений и научных направлений (например, *Nietzscheite*, *Ibsenite*). Суффикс **-ite** также образует различные минералы, полезные ископаемые, названия солей с различной кислотностью, взрывчатые вещества, органические соединения, химические вещества и т. д., научные термины (например, *barite*, *ammonite*, *dynamite*, *vulcanite* и т. д.).

V.Eminova

**Lexico-Semantic Features of Nouns Built by Word-building Suffixes -ist and -ite
in the English Language**
Summary

Entered into the English language as a word - building suffix, **-ist** builds nouns expressing labour tools in the words borrowed from Roman languages (such as *motorist*, *machinist* and etc.) This suffix combines with nouns denoting names of various fields of human activity and builds terms denoting a person occupied in a certain field of activity (such as *technologist*, *geologist* and etc.). Furthermore, the suffix builds nouns (such as *socialist*, *materialist*, *pacifist* and etc.) denoting various theories, field of science, certain views and authors (such as *Marxist*, *Darwinist* and etc.) expressing political and social movements associated with names of prominent historic figures. **-ist** also builds nouns from adjectives ending in suffix **-al** (such as *naturalist*, *individualist* and etc.)

In the English language, the word- building suffix **-ite** combines with noun roots and builds nouns denoting the inhabitants living in a place referred to in the derivative root (such as *Muscovite*, *Israelite*) and writers, authors or successors of the founders of various theories, teachings, political and scientific movements (such as *Nietzscheite*, *Ibsenite*). The suffix **-ite** also builds different minerals, natural resources, salt names having various acidities, explosive substances, organic compounds, chemical products and etc., scientific terms (such as *barite*, *ammonite*, *dynamite*, *vulcanite* and etc.)

Rəyçi: filol.f.d. Ü.Əhmədova

Redaksiyaya daxil olub: 07.02.2022